

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 6 Issue 4, p. 131-141, July 2014

Mütareke Döneminde İstanbul'da Ermeniler Arasında Görülen Salgın Hastalıklar (1918-1922)

Epidemic Diseases among Armenians in Istanbul During the Armistice Period (1918-1922)

Dr. Abdullah Lüleci

Sakarya Üniversitesi - Sakarya

Öz: Bu makale Mondros Mütarekesi döneminde İstanbul'da gerek sığınmacı gerekse yerleşik olarak yaşamlarını sürdüren Ermenilerin maruz kaldıkları kolera, çiçek, tifüs ve tifo gibi salgın hastalıkların Ermeni nüfusu üzerindeki etkilerini incelemektedir. Osmanlı, İngiliz ve Kızılay arşivinden toplanan bilgilere dayanarak yazılan makalede bu dönemde salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybeden Ermenilerin, Türk, Rum ve Yahudi nüfusa göre sayısal olarak daha az olduğu görülmüş de, kayıplar şehirdeki Ermeni nüfusuna oranlandığında kayıp oranının şehirdeki diğer guruplara göre yüksek olduğu tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mütareke Dönemi, İstanbul, Ermeniler, Salgın Hastalıklar, Osmanlı Devleti

Abstract: This article examines the impact of epidemics, such as cholera, smallpox, typhus and typhoid, on the refugee and resident Armenian population of Istanbul during the armistice period. Relying on primary documents from the Ottoman, British and the Red Crescent archives, the article presents that compared to the losses of Turkish, Greek and Jewish population, the overall Armenian losses caused by epidemics appears lower but the Armenian losses were higher as the percentile of Armenian population in the city.

Keywords: Armistice Period, Istanbul, Armenians, Epidemics, Ottoman Empire

Giriş

İstanbul'a yapılan göç hareketleri esnasında yaşanan en büyük sıkıntılardan biri göçle beraber İstanbul'a taşınan salgın hastalıklardı. Daha çok demir ve deniz yoluyla gerçekleştirilen bu göçler, gayri sıhhi şartlarda yapılmaktaydı. Umumi yerlerde yayılan ve etkisini uzun süre muhafaza eden salgın hastalıklar, yolcu gemilerinde ve ticari maksatlarla taşımacılık yapan yabancı kumpanya vapurlarında daha kolay yayılıyordu. Özellikle yerli ve yabancı şirket vapurlarıyla Akdeniz, Karadeniz ve Ege'den getirilen mülteci ve yolcuların birçoğu beraberlerinde getirdikleri hastalıkları İstanbul'a taşımaktaydı. Devlet erkânı, bu vapurlarla İstanbul'a taşınan salgın hastalıkları önlemek için değişik limanlarda karantina uygulaması başlattı. Bu uygulamayla salgın hastalık taşıdığı tespit edilen vapurlar, belirli bölgelerde karantina altında tutulup gerekli sıhhi temizlikler yapıldıktan sonra İstanbul'a gönderilmeye başlandı.¹

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A } MKT. MHM)*. 583/10, 2 Temmuz 1902 (25 R 1320); 549/34, Eylül 1905 (B 1323); BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*. 776/58149, 7 Mayıs 1896 (24 Za 1313); BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS)*. 182/66, 7 Ağustos 1885 (25 L 1302); BOA, *Dâhiliye Nezareti (DH)*. *İdare-i Umumiye Ekleri (İ.U.M. EK)*. 63/70, 17 Ağustos 1922 (23 Z 1340); BOA, *DH. Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdüriyeti (UMVM)*. 96/40, 2 Eylül 1922 (10 M 1341); Nuran Yıldırım,

JHS

History
Studies

Volume 6
Issue 4
July
2014

İstanbul'da yolcu gemileri vasıtasıyla etkili olan salgın hastalıklara karşı ilk mücadele, Hudut Sağlık Heyeti tarafından verilmekteydi. Dolayısıyla Karadeniz'den gelen gemiler Rumelikavağı'nda, Marmara'dan gelenler ise Galata'da bekletilip gerekli sıhhi denetimlerden sonra yük ve yolcu naklini gerçekleştiriyorlardı. Bu esnada salgın hastalık olduğu tespit edilen gemilere karantina uygulaması deneyimli doktor ve personel eşliğinde Rumelikavağı ve Tuzla karantinalarında yapılmaktaydı. Söz konusu karantinalarda her türlü tedbir alınırken kömür ve yakıt sıkıntısı önemli bir sorun haline geldi.²

Diğer taraftan İstanbul'da salgın hastalıkların görülmesi, şehre mülteci girişinin yasaklanmasına neden oldu. Bilhassa Karadeniz limanlarından gelen Rum ve Ermeni mültecilerin İstanbul'da bekletilmeleri İstanbul'un sıhhi durumuyla alakalıydı. Hatta Refet Paşa, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin talepleri üzerine Rum ve Ermeni mültecilerin İstanbul'a inmesini kabul etmişse de Polis Müdüriyeti, salgın hastalıkları bahane ederek mültecilerin inmesini uygun görmemiştir. Ancak daha sonra Refet Bey, İstanbul'dan 30.000 civarında mültecinin gönderilmesi halinde söz konusu Rum ve Ermeni mültecilerin İstanbul'a girişinin yapılabileceğini bildirmiştir.³

İstanbul'da salgın hastalıklar yüzünden bekletilen Ermeni muhacirlerin dışında muhtelif yollar ile İstanbul'a gelen ve farklı mahallerde gerek sığınmacı⁴ gerekse lokal⁵ olarak yaşamlarını sürdüren Ermeniler vardı. Mütareke döneminde İstanbul'da yaşamını sürdüren bu Ermenilerin bir kısmı kolera, çiçek, tifüs, tifo ve grip gibi daha birçok salgın hastalığın tesirinde kaldı. Bu nedenle 1918 yılının kış ayları zarfında taşradan gelen ve Samatya ile Nişantaşı gibi mahallerde iskân edilen Ermeni muhacirlerin gerek olumsuz hava koşullarından gerekse bu ortamlarda kolayca etkisini gösteren salgın hastalıklardan etkilenmemeleri için her türlü tedbir alınmaktaydı. Bu maksatla Ermeni Patrikliği, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Samatya'da bulunan 640 Ermeni muhacir için çamaşır, çorap, hırka, battaniye, çay, odun, ütü ve birtakım tıbbi malzeme talebinde bulundu.⁶ İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı bir heyet tarafından açılan 150 kişilik bir yetimhanenin de bazı ihtiyaçları için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım istendi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin "*Ermeni Muhacirlerine*

JHS
132

History
Studies

Volume 6
Issue 4
July
2014

"Karantina", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı/Tarih Vakfı Ortak Yayını, C. IV, İstanbul 1994, s. 459-460; Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 416.

² Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, s. 504-505.

³ Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), 286/813, "İngiliz Yüksek Komiser Vekili Sir Nevile Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 6 Aralık 1922 tarihli telgraf."

⁴ İstanbul'a farklı coğrafyalardan gelecek sığınan mülteciler, mütareke döneminde kentin demografik yapısında ciddi bir dönüşüm yaratmıştır. Ancak İstanbul'un demografik yapısını etkileyen mülteci Ermenilerin sayısı hakkında farklı görüşler vardır. Örneğin, Osmanlı Kızılay Derneği, 1921'de 50 bin Müslüman 40 bin Rus ve 4 bin Rum-Ermeni mülteci sayısını vermektedir. Bu verilere karşın Yakın Doğu Yardım Örgütü, İstanbul'da 15.615 mültecinin bulunduğunu, bunlardan 3 bin kadarının Ermeni olduğunu beyan etmektedir. Clarence Richard Johnson, *İstanbul 1920*, (Çev. Sönmez Taner), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 178-180; Britanya Yüksek Komiserliği'nden R. Anderson'un Adnan Bey'e 14 Ağustos 1923'te çektiği telgrafta Anadolu'nun değişik bölgelerinden İstanbul'a gelen yaklaşık 35 bin Ermeni'nin varlığından söz etmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Hariciye Nezareti (HR). İstanbul Murahhaslığı (İM)*. 49/67, 4 Ağustos 1923; Başka bir telgrafta ise İstanbul'da 5-6 bin dolayında Ermeni muhacirin bulunduğu ve bu muhacirlerin Bolşevik Ermeni memuru Makinisyan önderliğinde Erivan'a götürüleceği hakkında bilgiler mevcuttur. BOA. *HR. İM*. 22/176, 1 Aralık 1923.

⁵ Mütareke döneminde İstanbul'da yaşamını sürdüren Ermenilerin nüfusu hakkında Bilge Criss, 118.000 (1920'de) sayısını vermektedir. Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2005, s. 39; 1921 yılında İstanbul şehrinin belediye sınırları içerisinde ve Gebze, Ömerli, Kartal ile Şile kazalarının hariç tutulduğu resmi bir istatistikte ise 36.293'ü erkek ve 37.490'ı kadın 73.783 Ermeni'nin yaşadığı belirtilmektedir. Bu sayıya yetimhanelerde bulunan çocuklar ve İstanbul'a sığınan mülteciler dâhil edilmemişti. Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 22.

⁶ Kızılay Arşivi (KA), 850/6, 2 Aralık 1918 (2 Kanun-ı evvel 1334); 850/8, 14 Aralık 1918 (14 Kanun-ı evvel 1334).

Yardım Merkezi” programı ile İstanbul’a gelen Ermeni göçmenlerin hastalıklı olanların iyileştirilmesi, giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması konusunda da önemli katkıları oldu.⁷ Bunların dışında taşradan gelen ve Nişantaşı’nda kurulan Emin Efendi refakatindeki bir eytamhaneye yerleştirilen kimsesiz çocuklar arasında bazı salgın hastalıkların görülmesi üzerine söz konusu salgın hastalıkların tedavisi için gerekli olan tıbbi malzeme, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nden istenildi.⁸

İstanbul’da Ermeni muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalar yapan Ermeni Muavenet-i Milliye Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla şehre gelen Ermeni muhacirlerin sorunlarını çözmeye çalışıyordu. Nitekim Ermeni eytam ve muhacirlerine mahsus dispanserlerin ihtiyacı olan tıbbi malzeme ve muhtelif eşya, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılandı.⁹ Bu dönemde İstanbul Yedikule Ermeni Hastanesi İdare Heyeti de Ermeni yaralıların ihtiyacı olan bazı maddelerin karşılanması hususunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nden yardım talebinde bulunanlar arasındaydı.¹⁰

Mütareke döneminde gerek Osmanlı yönetici ve yardım kuruluşlarının gerekse İtilaf mensuplarının yardımlarını gerektiren ve yüzlerce Ermeni’nin hayatına mal olan salgın hastalıklar şunlardı:

Veba

Osmanlı Devleti’nde farklı bölge ve zamanlarda etkili olan veba, mütareke öncesinde en büyük etkisini 1901 yılında İstanbul’da gösterdi. İstanbul’da kırk vakaya yol açan veba salgınından sonra, İzmir Limanı’nda da zaman zaman veba vakaları görüldü. Bilhassa Mondros Mütarekesi’nden sonra İzmir ile İstanbul arasındaki ticari münasebetlerin artmasıyla İzmir’de görülen veba salgınları, İstanbul Limanı için ciddi bir tehdit haline geldi. Bu nedenle İzmir’den çıkan yolcular, birtakım muayeneden geçirilerek aşı uygulamasına tabi tutuldu. Ayrıca vebanın görüldüğü İzmir Limanı’ndan İstanbul’a gelen gemilerde farelerin öldürülmesi hususunda Hudud-u Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından birtakım çalışmalar yapıldı. Ancak yapılan bütün çalışmalara rağmen mütarekeden sonraki olumsuz koşullar ve nakliye araçları ile askeri araçların her türlü kontrolden kayıtsız oluşu vebanın, İstanbul’da görülmesine neden oldu.

1919 Ekimi başlarında Galata’da ilk vakaları görülen veba,¹¹ yılsonuna kadar İstanbul’da elli iki kişiyi yatağa düşürmüş ve bunlardan on dokuzunun hayatına mal olmuştur.¹² Ancak gerek 1919 yılında gerekse mütareke döneminin geri kalanında veba salgınından hayatını kaybedenler arasında Ermeni vatandaşı bulunmamaktaydı.¹³

Mütareke döneminin ilk yıllarında Galata’da etkili olmaya başlayan vebanın, mütareke dönemi boyunca Ermeniler arasında herhangi bir ölüme yol açmaması, Ermenilerin yaşam standartları ile yakından alakalıydı. Bilhassa Galata gibi kıyı kesimlerde bankerlik¹⁴ yaparak

⁷ Seçil Karal Akgün- Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, Ankara 2002, s. 230.

⁸ KA, 850/8, 14 Aralık 1918 (14 Kanun-ı evvel 1334).

⁹ KA, 534/2, 13 Temmuz 1919 (13 Temmuz 1335); 534/3, 29 Kasım 1919 (29 Teşrin-i sani 1335).

¹⁰ KA, 74/100, 2 Eylül 1335 (2 Eylül 1919).

¹¹ *Sıhhiye Mecmuası*, nr. 13, Ocak 1922 (Kânun-ı sani 1338), s. 10; BOA, *DH. İdare-i Umumiyye (İ. UM)*. 22-2/26, 5 Kasım 1919 (11 S 1338).

¹² *Sıhhiye Mecmuası*, Ocak 1922 (Kanun-ı sani 1338), s. 14.

¹³ İstanbul’un 1331, 1332, 1333, 1334, 1335, 1336, 1337 ve 1338 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistik, Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, Nazir Matbaası, İstanbul 1339, s. 72, 74, 96, 164; *Sıhhiye Mecmuası*, nr.14, Şubat 1338, s. 41.

¹⁴ Osmanlı Devleti’nin sosyo-ekonomik hayatını etkilemede büyük rol oynayan alanlardan biri bankerlik işletmeleriydi. Sanayi inkılabı sonrası malların Osmanlı Devletine girişini sağlayan ve yerli tüccar ile tüketiciyi finansa eden Galata bankerleri, 1912 yılına gelindiğinde oldukça geniş bir sahaya hâkim durumdaydı. İstanbul’da 1912 yılında kayıtlı 40 özel bankerden hepsi gayrimüslimdi ve bunlardan 12’si Ermeni idi. Yelda Demirağ,

İstanbul'un sosyo-ekonomik hayatına yön veren işletmelerde önemli bir nüfusa sahip olan Ermenilerin hayat standartlarının yüksek oluşu, onların çoğunlukla temizlikten uzak ve farelerin yoğun olduğu yerlerde görülen veba hastalığına yakalanma riskini düşürmüştü, hatta ortadan kaldırmıştır.

Kolera

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın hemen hemen her bölgesinde etkili olan koleranın¹⁵ İstanbul'da ilk kez 26 Temmuz 1831 tarihinde görüldüğü kayıtlarda geçmektedir. Bu tarihten sonra veba ile birlikte görülen kolera salgınlarından ciddi kayıplar yaşandı.¹⁶ I. Dünya Savaşı sırasında da kendinden sıkça bahsettiren kolera, 1918'de ve daha sonraki yıllarda İstanbul'da bazı vakalara neden oldu.

İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti'nden alınan bir raporda, Langa'da Nadir Kız Sokağı'nda 16 numaralı hanede oturan Ermeni vatandaşı Kırkor'un kızı Marina'nın hastaneye kaldırıldığı belirtilmekteydi. Kolera şüphesiyle hastaneye kaldırılan Marina'nın muayenesi sonucunda kolera mikrobu taşıdığı anlaşıldı. Elbise tamircisi olan şahsın, bu hastalığa Tiflis ve Trabzon'dan İstanbul'a gelen muhacirlerin elbiselerini tamir ettiği sırada yakalandığı açıklanmaktaydı. Koleradan meydana gelen bu vaka üzerine bölgede ikamet eden halka kolera aşısı yapıldı.¹⁷ Marina ile birlikte İstanbul'da 1918 yılı zarfında sekizi hastalıklı ve altısı vefat olmak üzere toplam 14 kolera vakası görüldü.¹⁸ Koleradan ölen altı kişiden ikisi Ermeni'ydi. Bunlardan biri 21-40 yaş grubunda bir erkek, diğeri ise yine 21-40 yaş grubunda bir kadındı.¹⁹

İstanbul'da kolera vakalarının görülmesi birtakım tedbirleri zorunlu hale getirdi. Bilhassa salgın hastalıklara karşı ilk tercih edilen uygulamalardan olan aşı çalışmaları gündeme geldi. Bu maksatla temizlik işçilerine kolera aşısı yapıldı. Ayrıca hamallık işiyle meşgul olanların Eminönü merkezinde aşılanacakları bildirildi.²⁰

1918 yılında görülen kolera vakalarının Ermeniler üzerindeki tahribatına rağmen daha sonraki dönemlerde Ermeni vatandaşları arasında herhangi bir kolera vakası meydana gelmedi.²¹

Çiçek

İstanbul'da mütareke dönemi boyunca görülen salgın hastalıklardan biri olan çiçek, 1918 yılı boyunca 221'i hastalıklı ve 100'ü ölü olmak üzere toplam 331 vakaya neden oldu.²² Bu dönemde koleradan hayatını kaybedenlerden yedisi erkek üçü kadın olmak üzere onu Ermeni vatandaşıydı. Hayatlarını kaybeden erkeklerden biri 0-1, üçü 2-5, ikisi 6-20 ve yine biri 21-40 yaş grubundaydı. Kız ölümlerin ise ikisi 2-5 ve biri 6-20 yaş grubunda meydana geldi.²³ Müslüman, Rum, Ermeni ve Musevi bebeklerin çiçek hastalığından kayıplarını

JHS
134

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 4
July
2014*

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları" *OTAM*, S. 13, Ankara 2002, s. 22.

¹⁵ H. Erdem Çıpa, "McNeill'in "Salgınlar ve Halklar"ı üzerine Düşünceler", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1995, C. 4, S. 22, s. 21.

¹⁶ Nuran Yıldırım, "Kolera ve İstanbul Suları", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 2006, S.145, s. 20.

¹⁷ *Atı*, nr. 325, 3 Ocak 1918 (3 Kanun-ı sani 1918), s. 3.

¹⁸ *Sıhhiye Mecmuası*, Ocak 1922 (Kanun-ı sani 1338), s. 9.

¹⁹ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 60.

²⁰ *Vakit*, nr. 624, 24 Temmuz 1919, s. 2.

²¹ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 72, 84, 96, 164.

²² *Sıhhiye Mecmuası*, Ocak 1922 (Kanun-ı sani 1338), s. 9.

²³ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 60.

karşılaştırdığımızda en fazla ölüm Rum, en az ölüm ise Musevi ve Ermeni bebekleri arasında görüldü.²⁴

Çiçek, 1918 yılının son dönemlerinde İstanbul'un Rumeli'deki Tatavla ve Dolapderesi gibi mıntıklarında etkili olmaya başladı. Çiçek salgının bu mıntıklarda endişeye yol açması üzerine hastalık ile mücadele görevi Vilayet Emrâz-ı Sâriye Heyeti'ne verildi.²⁵

Ermeniler arasında 1919 yılında da çiçekten ölümler meydana geldi. Bu dönemde üçü erkek ikisi kız olmak üzere toplam beş Ermeni hayatını kaybetti. 1919 yılının ilk yarısında görülen çiçek vakalarına daha çok gayrimüslim unsurların yoğun olarak yaşadıkları Balat ve Hasköy taraflarında rastlandı. Çiçek salgınının bu mevkilerde görülmesinde bölgede yaşayan ahalinin hem aşı olmaktan kaçınmaları hem de hastalığa yakalanan yakınlarını ihbar etmeyip gizlemeleri etkili oldu.²⁶

1920 yılında Ermeniler arasında herhangi bir vakaya neden olmayan çiçekten, 1921 yılında ikisi erkek biri kız olmak üzere toplam üç Ermeni can verdi. 1922 yılında ise Ermeniler arasında çiçek hastalığından ölümlerin önceki yıllara oranla arttığı görülmektedir. Bu dönemde dördü erkek dokuzu kız olmak üzere toplam 13 Ermeni hayatını kaybetti.²⁷ Söz konusu dönemde Ermeniler arasında çiçekten ölümlerin artmasında Adana İtilafnamesi'nden (5 Ocak 1922) sonra İstanbul'a gelen Ermeni ve Rum mülteciler etkili oldu.²⁸ Yine Kafkasya'dan ve diğer memleketlerden İstanbul'a gelen muhacirler, çiçek vakalarının artışında büyük rol oynadı.

Sıhhiye Nezareti, 1922 yılında yaşanan çiçek salgınının önünü almak için bazı tedbirler alma yoluna gitti. Bu maksatla görev süreleri bitmiş olan sıhhiye memurlarının iki ay kadar daha görevlerinde kalmaları sağlandı.²⁹ Ayrıca İstanbul halkına çiçek aşısı tatbik etmek üzere sıhhiye mıntıklarında bulunan memurlara tebligat gönderilip, mevcut bulunan 25 kişilik aşı grubuna beş kişi daha ilave edildi.³⁰

Tifüs (Lekeli humma)

Erzurum'da bulunan ordularda 1914 yılı kış ayları boyunca görülen tifüs salgını, mütarekeden sonraki dönemde yine kış ayları zarfında bu defa İstanbul'da etkisini gösterdi. Tifüs salgınının İstanbul'da görülmesinde Rus mültecilerinin İstanbul'a gelişleri etkili oldu. 1918 yılında tifüs salgınından 4.840 hastalık durumu ve 788 vefat kaydedildi.³¹ Tifüs'ün İstanbul'da göstermiş olduğu bu öldürücü etki, birçok Ermeni'nin hayatına mal oldu. Tifüs salgınından bu dönemde 39'u erkek ve 20'si kadın olmak üzere toplam 59 Ermeni hayatını kaybetti. Bu ölümler, hem erkeklerde hem de kızlarda en fazla 41-60 yaş grubunda görüldü.³² Tifüs salgınının 1918 yılındaki seyri, İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri mensuplarının dikkatini çekti. İtilaf mensupları, kendi askerlerinin sağlık durumlarını kontrol etmek için hastanelerin kontrol işlemlerinin İngiliz polisler tarafından verilmesini sağladı. Hatta İtilaf mensupları daha da ileri giderek İstanbul'un umur-ı sıhhiyesini denetim altına aldılar. Harbiye Nezareti'ne çektikleri bir telgrafla da İstanbul ve Boğaziçi çevresindeki Osmanlı askerlerinde tifüs

²⁴ *Sıhhiye Mecmuası*, Ocak 1922 (Kânun-ı sani 1338), s. 15.

²⁵ *Sıhhiye Mecmuası*, Ocak 1922 (Kânun-ı sani 1338), s. 8.

²⁶ *Sabah*, nr. 10563, 12 Nisan 1919, s. 1.

²⁷ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 72, 84, 96, 164.

²⁸ *İkdam*, nr. 8937, 31 Ocak 1922 (31 Kanun-ı sani 1922), s. 3.

²⁹ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*. 223/119, 2 Nisan 1922 (4 Ş 1340).

³⁰ *İkdam*, nr. 8937, 31 Ocak 1922 (31 Kanun-ı sani 1922), s. 3.

³¹ *Sıhhiye Mecmuası*, Ocak 1922 (Kanun-ı sani 1338), s. 6.

³² İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 60.

JHS
135

History
Studies

Volume 6
Issue 4
July
2014

tehlikesini bahane ederek kendi askerlerin bunlardan etkilenmemesi için söz konusu askerlerin Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndan çıkarılmaları istendi.³³

Ermeniler arasında bir yıllık dönemde (1918) en fazla salgın hastalık ölümleri tifüsten kaynaklanmasına karşın 1919 yılında söz konusu hastalıktan ölümlerde büyük azalmalar görüldü. 1919 yılında İstanbul'da hayatını kaybeden 125 kişiden altısı erkek ve üçü kadın olmak üzere dokuzu Ermeni idi.³⁴ Tifüsten ölümlerin 1918 yılına oranla azalmasında hastalığa karşı alınan bazı tedbirler etkili oldu. Emrâz-ı Sâriye Mücadele Heyeti, tifüsün daha çok taşradan İstanbul'a gelen yolcuların taşıdığı bitlerle yayıldığını, bu sebepten Anadolu'dan İstanbul'a gelen yolcuları Haydarpaşa İstasyonunda bazı sıhhi tedbirlerden geçirdiklerini bildirmekteydi. Bu sırada üstü başı temiz olmayan ve üzerlerinde bit bulunan vatandaşlar elbiseleri ile birlikte hamama sokuldu. Hamamda bir taraftan eşyalar dezenfekte olurken, diğer taraftan kirli ve bitli olanlar temizlendi.³⁵ Ayrıca taşradan İstanbul'a gelecek yolcuların buldukları yerlerde kendilerini muayene ettirerek hastalıklı olmadıklarına dair birer vesika almaları sağlandı. Bu uygulamayla hem İstanbul'un tifüsten kurtarılması hem de hastalığın çoğalması engellendi.³⁶

1920, 1921 ve 1922 yılında İstanbul'da tifüsten toplam yetmiş bir kişi hayatını kaybetmesine karşın bu üç yıllık dönemde Ermeniler arasında vefat yaşanmadı.³⁷ Dolayısıyla İstanbul'da tifüs salgınına karşı alınan tedbirlerin olumlu sonuçlar verdiğini söyleyebiliriz.

Tifo (Humma-i tifoidi / Karahumma)

I. Dünya Savaşı öncesi daha çok 20 yaşın üstündeki erkek ve kadınlarda görülen tifo, savaş sonrasında da etkili oldu.³⁸ 1918 yılında İstanbul'da tifodan 159 kişi hayatını kaybetti. Bu 159 kişiden on biri Ermeni vatandaşıydı. Yine tifodan 1919'da dokuz, 1920'de altı, 1921'de on ve 1922'de ise on dört Ermeni can verdi.³⁹

Ermeniler arasında 1921 yılında görülen tifo ölümlerinin bir önceki yıla oranla arttığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle Ekim ayında Rus mülteciler ve halk arasında tifonun yaygınlaşması Emrâz-ı Sâriye Müfettiş Umumiliğini yeni birtakım uygulamalara sevk etti. Bu uygulamalar ile değişik bölgelerde çalışmak üzere 25 aşı grubu oluşturuldu ve halka aşı olmaları konusunda zorunluluk getirildi.⁴⁰

Diğer taraftan 1921 yılında meydana gelen tifo ölümlerinde kirli su kullanımının etkisi büyüktü. Bu dönemde İstanbul'da su sıkıntısı çekilmesi üzerine halkın, memba suları adı altında sağlıklı suları içmek zorunda kalması, tifo vakalarının artmasına ve ölümlerin yaşanmasına neden oldu.⁴¹ Tifo vakalarının artışıyla diğer bir neden ise hastalığın önünün alınmasında en etkili uygulama olan aşının Bakteriyolojihane-i Osmanî'de hazırlanmasının vakit alması ve dolayısıyla yeterli aşının yapılamamasıydı.⁴²

³³ Zafer Koçlu, "Mütareke Döneminde İstanbul'da Salgın Hastalıklar", 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri I, Konya 2012, s.707-708.

³⁴ *Sıhhiye Mecmuası*, Ocak 1922 (Kanun-ı sani 1338), s. 6; İstanbul'un sıhhi istatistiği, s. 72.

³⁵ *Vakit*, nr. 541, 30 Nisan 1919, s. 2.

³⁶ *Vakit*, nr. 493, 7 Mart 1919, s. 2.

³⁷ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 82-167.

³⁸ *Sıhhiye Mecmuası*, nr. 14, Şubat 1922 (Şubat 1338), s. 52-53.

³⁹ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 63, 72, 84, 96, 164.

⁴⁰ Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 247.

⁴¹ *Vakit*, nr. 1415, 18 Kasım 1921 (18 Teşrin-i sani 1921), s. 3.

⁴² BOA. DH. UMVM. 96/45, 5 Aralık 1921 (4 R 1340).

JHS
136

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 4
July
2014*

Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar (Frengi)

I. Dünya Savaşı'nın üçüncü yılından itibaren görülmeye başlayan frengi,⁴³ savaşın sona ermesi ile birlikte İstanbul ve Anadolu'da etkili oldu.⁴⁴ Özellikle 1920 yılında Rusya'daki Bolşevik baskısından kaçarak İstanbul'a sığınan Beyaz Ruslar, kentte fuhuşun artmasına neden oluyordu. Fuhuş'un İstanbul'da yaygınlaşmasıyla birlikte zührevi hastalık vakaları da arttı.⁴⁵ 1920 yılında İstanbul'da frengiden yirmi beş kişi hayatını kaybetti. Hayatını kaybedenlerden üçü erkek, biri kız olmak üzere dördü Ermeni idi.⁴⁶

Mütareke döneminde İstanbul'da fuhuş'un yasal olarak yapıldığı genelev ve pansiyonlar bulunuyordu. Yine Kasımpaşa'da yoksulların ve Şişli'de zenginlerin gittiği özel evler ile kentin çeşitli mıntıklarında yirmi beş-otuz kadar otel mevcuttu.⁴⁷ 1920'de yapılan bir araştırmaya göre, İstanbul'da 20 farklı semtte 175 fuhuş evi vardı. Bu fuhuş evlerinden otuz beşinin sahibi Ermeni idi. Ermenilerin sahip oldukları bu evlerin sekizi Abanoz'da iken Küçük Yazıcı ve Ziba'da yedişer, Kale, Kilid, Zürafa ve Karaoğlan'da ise ikişer ev mevcuttu. Ayrıca Küçük Ziba, Paşa Bakkal, Oğlak ve Beyzade'de birer ev bulunmaktaydı. İstanbul'un çeşitli mevkiilerinde bulunan bu fuhuş evlerinde toplam 91 Ermeni kadın çalışmaktaydı. Bunlardan 26 kadınla en fazla Ermeni Abanoz'da bulunuyordu.⁴⁸

İstanbul'da etkisini gösteren ve önemli bir salgın haline gelen frengiden 1921'de ölen kırk yedi kişiden dördü Ermeni idi.⁴⁹ Bu frengi vakaları ile ilgili olarak Sıhhiye Müdür-ü Umumisi, 8 Ağustos 1921'de Emrâz-ı Zühreviye Hastanesine yaptığı ziyaretinde hastanede kayıtlı 306 hastanın bulunduğunu ve bu hastalardan yirmi sekizinin Ermeni olduğunu belirtmekteydi.⁵⁰ 1921 yılı genelinde ise Emrâz-ı Zühreviye Hastanesinde kayıtlı 347 Ermeni vardı.⁵¹ İstanbul'da frengi vakalarının artması fuhuşla mücadelenin hızlandırılmasına neden oldu. Bu maksatla 1921 yılında İtilaf Devletleri yetkilileri ve İstanbul'daki sefirlerin müştereken katılımıyla "*Men-i Fuhuş Cemiyeti*" kuruldu.⁵²

Ermeni vatandaşları arasında 1922 yılında da frengiden vakalar görüldü. Bu dönem zarfında frengiden 4 Ermeni hayatını kaybetti.⁵³ Yine 1922'de Aram Papavyan adında bir Ermeni'nin, tutuklu bulunduğu hapishanede frengiye yakalandığının anlaşılması üzerine hastalığı sebep gösterilerek Hapishane-i Umumi Hastanesine gönderilmesine izin verildi.⁵⁴

Dizanteri

Mütareke döneminde İstanbul'da Ermeniler arasında görülen diğer bir salgın hastalık çeşidi dizanteriydi. Mütareke döneminin ilk yıllarında Ermeniler arasında etkili olamayan dizanteri, 1920, 1921 ve 1922 yılında onlarca Ermeni'nin ölüm nedeni olarak kaydedildi. Bilhassa 1920 yılında Ermeniler arasında daha etkili bir rol üstlenen dizanteriden dokuzu erkek

⁴³ *Yeni İstanbul*, nr. 25, 3 Aralık 1918 (3 Kanun-ı evvel 1918), s. 2.

⁴⁴ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 318.

⁴⁵ Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 30.

⁴⁶ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 84, 87.

⁴⁷ Johnson, *İstanbul 1920*, s. 305-306.

⁴⁸ *Age*, s. 315.

⁴⁹ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 96, 99.

⁵⁰ *Vakit*, nr. 1318, 9 Ağustos 1921, s. 3.

⁵¹ *Sıhhiye Mecmuası*, nr.15, Mart 1922 (Mart 1338), s. 85.

⁵² Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 6, İstanbul 1998, s. 237.

⁵³ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 164.

⁵⁴ BOA. DH. *Mebani-i Emiriye ve Hapishaler Müdüriyeti (MB. HPS)*. 135/49, 15 Şubat 1922 (17 C 1340).

JHS
137

History
Studies

Volume 6
Issue 4
July
2014

dördü kadın olmak üzere toplam on üç Ermeni can verdi.⁵⁵ Bu sayı İstanbul'da 1920 yılında hayatını kaybeden 129 kişiye oranlandığında Ermeniler arasında dizanterinin oldukça etkili olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Diğer taraftan Tıp Fakültesi Memalik-i Harre Hastalıkları Muallimi Said Cemil, 1921 yılının Haziran başlarından 1922 yılı Ocak başlarına kadar ki dönemde, Haydarpaşa Hastanesi'ndeki servisinde ve diğer tedavi merkezlerinde kırk amipli dizanteri hastasını tedavi ettiğini açıklamaktaydı.⁵⁶ Yapılan bu ve benzeri müdahalelere rağmen dizanteriden 1921 yılında 67 kişi hayatını kaybetti. Hayatını kaybedenlerden ikisi Ermeni'ydi ve bunlardan biri 21-41 ve diğeri 61-100 yaş grubunda kadındı. Yine 1922 yılında dizanteri, beş Ermeni vatandaşın ölüm nedeni olarak kaydedildi.⁵⁷

Diğer Salgın Hastalıklar

Mütareke döneminde görülen kızamık, malarya (sıtma), boğmaca, difteri, grip-nezle, kızıl ve yılançık gibi salgın hastalıklar da Ermeniler arasında öldürücü bir rol üstlendi. Bu salgın hastalıklar ve Ermeniler üzerindeki tahribatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

<i>Salgın</i>	<i>1918</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>	<i>1921</i>	<i>1922</i>
<i>Kızamık</i>	-	2	2	2	4
<i>Malarya</i>	-	-	5	5	2
<i>Boğmaca</i>	1	1	1	-	-
<i>Difteri</i>	3	3	4	1	1
<i>Grip</i>	27	18	28	12	25
<i>Kızıl</i>	2	-	-	-	2
<i>Yılançık</i>	-	-	3	-	-

Sıhhiye Nezareti'nin resmi istatistiklerine göre düzenlenen bu tabloda 1920 yılında kızamıktan öldüğü belirtilen iki Ermeni de 0-1 yaş grubundaydı. 1921 yılında ölen iki Ermeni'den biri erkek diğeri ise kızdı. 1922 yılında malaryadan hayatını kaybeden Ermenilerden ise biri 6-20 yaş grubunda erkek ve diğeri 41-60 yaş grubunda bir kadındı.

Mütareke döneminde Ermeniler arasında meydana gelen boğmaca ölümleri daha çok bebek yaşlarında olan Ermeniler arasında görüldü. Yine küçük yaş gruplarında etkili olan difteri daha çok erkekler üzerinde tahribat yaptı.

Ermeniler arasında en fazla ölüme neden olan grip, mütareke dönemi boyunca yüzü aşkın Ermeni'nin hayatına mal oldu. İstanbul'da Ermeni çocuk ve gençlerinde daha sık görülen kızıl

⁵⁵ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 60, 72, 84.

⁵⁶ *Askeri Tıp Mecmuası*, nr. 6, Haziran 1923 (Haziran 1339), s. 182.

⁵⁷ İstanbul'un Sıhhi İstatistiği, s. 96, 99, 164.

JHS
138

History
Studies

Volume 6
Issue 4
July
2014

hastalığından ise 1918'de 2-5 ve 6-20 yaş gruplarında olan birer Ermeni hayatını kaybetti. 1922'de bu defa 0-1 ve 6-20 yaş grubunda yine iki Ermeni can verdi.

Bunların dışında yılançık hastalığı, 1920 yılında ikisi kadın ve biri erkek olan üç Ermeni'nin ölüm nedeni olarak kaydedildi.⁵⁸

Sonuç

Tarih boyunca her milletin yaşamında var olan salgın hastalıklar, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde milyonlarca insanın yaşamına mal olmuş, onlarda derin izler bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nde de görülen bu salgınlar, cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın genci yaşlısı her kesimden insanların ölümüne neden oldu.

İstanbul'da gerek lokal gerekse sığınmacı olarak yaşamlarını sürdüren Ermeniler arasında mütareke dönemi boyunca kolera, çiçek, tifüs, tifo, frengi, dizanteri ve kızamık gibi birçok bulaşıcı hastalık, öldürücü bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybeden Ermeniler, Türk, Rum ve Yahudi unsurlara oranla daha az kayıplar vermiştir. Ancak Ermeniler arasında salgın hastalıklardan meydana gelen kayıplar, İstanbul'daki nüfuslarına oranlandığında salgın hastalıkların etkisi oldukça yüksektir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan siyasi ve sosyal birtakım sorunlar, halkın yaşam standartlarını düşürmüştür. Bunlara salgın hastalıkların eklenmesi toplumsal yaşamı derinden etkilemiştir. İstanbul'da yaşamlarını sürdürenlerin bir kısmı birçok salgın hastalığı bedenlerinde taşımak zorunda kalmıştır. Salgın hastalık taşımayanlar ise sıhhatli olduklarına dair kendilerine verilen vesikaları resmi hüviyetleri gibi bir an olsun yanlarından eksik etmemişlerdir. Bu durum salgın hastalıkların toplum nezdinde ne derece etki ve korku uyandırdığının açık bir kanıtıdır. Dolayısıyla bir taraftan mütareke döneminin siyasi, ekonomik ve sosyal sıkıntıları, diğer taraftan salgın hastalıkların etkinliği mütareke dönemini içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Devlet erkânı, salgın hastalıkların etkili olması üzerine muhtelif çalışmalar yaparak salgınlara karşı olabildiğince tedbirler almış ve bunda kısmi başarılar elde etmiştir. Ancak yapılan bu çalışmalar, işgal altında olan bir devletin sahip olduğu siyasi ve ekonomik gücü oranında desteklenmiştir.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A} MKT. MHM. 583/10; 549/34.

BEO. 776/58149.

DH. İ.UM. EK. 63/70.

DH. İ. UM. 22-2/26.

DH. UMVM. 96/40; 96/45.

DH. MB. HPS. 135/49.

HR. İM. 22/176; 49/67.

MV. 223/119.

Y. A. HUS. 182/66.

⁵⁸ Age, s. 60-167

Kızılay Arşivi

850/6; 850/8; 534/2; 534/3; 74/100.

Public Record Office

Foreign Office (FO), 286/813.

Gazete ve Dergiler

Askeri Tıp Mecmuası

Atı

İkdam

Sabah

Sıhhiye Mecmuası

Vakit

Yeni İstanbul

Eserler

AKGÜN, Seçil Karal- Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002.

BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009.

CRISS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2005.

ÇIPA, H. Erdem, "McNeill'in "Salgınlar ve Halklar"ı üzerine Düşünceler", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1995, C. 4, S. 22, s. 21-26.

DEMİRAĞ, Yelda, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları" *OTAM.*, S. 13, Ankara 2002, s. 15-33.

İstanbul'un 1331, 1332, 1333, 1334, 1335, 1336, 1337 ve 1338 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiktir, Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti, Nazîr Matbaası, İstanbul 1339.

JOHNSON, Clarence Richard, *İstanbul 1920*, (Çev. Sönmez Taner), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

TEMEL, Mehmet, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008.

TEMEL, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar*, S. 6, İstanbul 1998, s. 227-243.

TEMEL, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008.

TOKER, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

JHS
140

History
Studies

Volume 6
Issue 4
July
2014

-
- KOYLU, Zafer, “Mütareke Döneminde İstanbul’da Salgın Hastalıklar”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri I*, Konya 2012, s. 689-738.
- YILDIRIM, Nuran, “Karantina”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı/Tarih Vakfı Ortak Yayını, C. IV, İstanbul 1994, s. 459-461.
- YILDIRIM, Nuran, “Kolera ve İstanbul Suları”, *Toplumsal Tarih*, İstanbul 2006, S.145, s. 18-29.

JHS

141

*History
Studies*

Volume 6
Issue 4
July
2014